

HISTORIZACIJE JAVNE SFERE: OD DILEM O NASTANKU K REKONSTRUKCIJI RAZVOJA IDEJE JAVNE SFERE

Andrej PINTER

Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijska 1
e-mail: andrej.pinter@zrs-kp.si

IZVLEČEK

Javna sfera, ki opisuje prostor družbene samorefleksije, je pomembno orodje za pojasnjevanje družbenega razvoja in sprememb. Ta zorni kot je lahko tudi primerno izhodišče za interpretacijo razprav o zgodovinskem nastanku javne sfere. Sprožile in razmahnile so se predvsem s poskusom kritične teorije družbe, da bi obnovila linearistične poglede na povezavo med družbeno oziroma politično tradicijo in oblikovanjem normativnih struktur (Habermas). Toda svoja spoznanja o tej dilemi so dejansko že mnogo prej ponudili vsaj Tönnies, Arendtova in Sennett. Pri analizi vseh štirih teorij se izkaže, da so oblike javne sfere vezane na oblike politične organiziranosti človeške koeksistence. Trditi je tudi mogoče, da te različne oblike kažejo nekatere univerzalne elemente ideje oziroma pojma javne sfere. Obenem pa velja, da nobena konceptualna ali pravno-formalna koncepcija javne sfere ne more biti dokončna in tudi ne linearno povezana s preteklostjo in prihodnostjo hkrati.

Ključne besede: javna sfera, Jürgen Habermas, kritična teorija družbe, filozofija zgodovine, modernizem

LA STORICIZZAZIONE DELLA SFERA PUBBLICA: DILEMMI SULLA COMPARSА DELLA SFERA PUBBLICA E SULLA SUA RICOSTRUZIONE

SINTESI

La sfera pubblica si riferisce ad un ambito specifico dell'autoriflessione sociale e rappresenta uno strumento importante per l'illustrazione del progresso e i cambiamenti sociali. Questa prospettiva può anche essere un punto di partenza adatto per l'interpretazione del dibattito sulla comparsa storica della sfera pubblica. A provocare e propagare tali discussioni è stato soprattutto il tentativo della teoria sociale critica a rinnovare le idee linearistiche riguardanti il collegamento fra la tradizione sociale o politica e la formazione delle strutture normative (Habermas). In realtà, le proprie cognizioni sul dilemma le avevano offerte già molto tempo prima anche Tönnies, Arendt e Sennett, per nominare solo alcuni. L'analisi di queste quattro teorie ha rivelato che i generi della sfera pubblica sono definiti dai modi in cui la coesistenza umana viene organizzata politicamente. In aggiunta, è possibile asserire che questi generi diversi manifestano alcuni elementi universali dell'idea o concetto della sfera pubblica. D'altra parte è anche vero che nessuna nozione concettuale o legale formale della sfera pubblica possa essere definitiva o collegata linearmente e contemporaneamente con il passato e con il presente.

Parole chiave: sfera pubblica, Jürgen Habermas, teoria sociale critica, filosofia della storia, modernismo

1. UVOD

Javno sfero praviloma opredeljujemo kot specifičen družbeni prostor svobodnega komuniciranja, izmenjava-nja informacij o vprašanih, ki so v splošnem interesu neke politično organizirane družbe oziroma skupnosti, in tudi kot prostor javnega predstavljanja zasebnih, parcialnih interesov skupni presoji. Grobo vzeto je javna sfera "omrežje za komuniciranje informacij in pogledov na stvari", ki imajo politični značaj in se nanašajo na skupno družbeno življenje (Habermas, 1996, 360–366). Toda to ni zgolj območje, v katerem deluje kritična javnost kot specifična oblika združenosti, niti ni območje, ki bi se sporadično vzpostavljalo zgolj in samo zaradi kritičnosti javnosti do posameznih institucij oblasti oziroma drugih virov moči, temveč gre za prostor, v katerem nenehno poteka skozi kompleksne komunikacijske procese nekakšno vsem vidno, vsem tudi dostopno *zrcaljenje* celotnega življenja v politično organiziranih družbah. Javna sfera je brez dvoma prostor družbene samorefleksije. Ta proces vključuje širok spekter akterjev, posameznike, skupine, institucije, in ima zato univerzalni pomen za družbeno delovanje. Javna sfera tudi ni vezana na eno samo fizično lokaliteto, pač pa s pomočjo različnih sredstev oziroma tehnologij javnega predstavljanja (zlasti z različnimi množičnimi mediji in v zadnjem času vse bolj tudi z računalniškimi omrežji, ki omogočajo komuniciranje) združuje posamezna prizorišča javnega dogajanja v enotno, koherentno zrcalo dane družbe kot celote. Javno sfero lahko zato razumemo kot strukturiran skupek razpršenih lokalitet, v katerih poteka družbeno komuniciranje in ki nastajajo kot emergentni učinki družbenih integracij oziroma parcialnih oblik koordiniranja skupnega delovanja (npr. Habermas, 1989; 1996; Hohendahl, 2000; Peters, 2001; Keane, 2003).¹

Znano je, da je javna sfera pojem, ki ga je v širši akademski prostor uvedel nemški teoretik Jürgen Habermas s svojim sistematičnim delom, zlasti s svojo študijo *Strukturwandel der Öffentlichkeit* (1989/1962). V zadnjem času se je uveljavila kot orodje družboslovnega in humanističnega raziskovanja, še posebej v komunikologiji in politični filozofiji, pa tudi v socioloških in zgodovinskih raziskavah.² S pojmom javna sfera je mogoče učinkovito proučevati – kritizirati in tudi vrednotiti – politične ureditve sodobnih družb ter procese družbenega komuniciranja, izražanja osebnih ali skupnih preferenc

ter oblikovanja javnega mnenja. Uveljavila se je celo pronicljiva ocena, da je živahna javna sfera nujna sestavina stabilnih demokratičnih družb, obseg, v katerem dogajanje v javni sferi vpliva na politično odločanje, pa velja za mero demokratičnosti.

Zaradi obče dostopnosti, širokega dosega in intenzivnosti komunikacijskih procesov, ki v javni sferi potekajo, je danes razmeroma splošno sprejeta ideja, da je to dinamično območje, ki se vzpostavlja neodvisno od kapitala ali mehanizmov administrativnih in korporativnih oblasti, lokus politične avtonomije (Habermas, 1996; Warner, 2002; Keane, 2003; Splichal, 2003). S tega zornega kota je razumljivo, da je ideja javne sfere v zelo kratkem času postala eno od konceptualnih torišč razprav o demokraciji in njenih različnih pomanjkljivostih (gl. Bohman, 1996; Young, 2000; Peters, 2001; Eriksen, 2004).

V pretežni meri so različne teoretske predstave o javni sferi oprte na modernistično tradicijo v družbeni misli, pri tem pa so povezane zlasti s prizadevanji, da bi osvežili na nekaterih mestih skrhane modernistične poglede na demokratično politiko (Jay, 1985; Dahlgren, 1991; Garnham, 1992; Fraser, 1992; Bohman, 1996; Young, 2000). Gradivo za takšno konceptualno obnovo nima enotnega disciplinarnega izvora. Pomembna značilnost pojma oziroma ideje o javni sferi je namreč, da ne le omogoča, ampak celo zahteva združevanje spoznanj, ki jih ponujajo (predvsem družboslovne) discipline, kakor jih lahko v klasičnem smislu opredelimo; v tem je morda tudi del razlage za dejstvo, da se je raziskovanje javne sfere razmeroma široko uveljavilo v aktualni literaturi. Teorija javne sfere ni vezana le na interdisciplinarno raziskovanje, pač pa gre za transdisciplinarni pojem, ideja, s katero je bil ta pojem aktualiziran, pa je vir polemik med zelo različnimi teoretskimi pristopi (Calhoun, 1992; Hohendahl, 2000; Passerin d'Entreves, Vogel, 2000).

Razprave o javni sferi v zadnjem času opozarjajo na nekatera bistvena vprašanja o značilnostih sodobnih družb in njihovega razvoja, denimo, kako so strukturirani komunikacijski procesi, kako se uresničuje svoboda govora, kakšna je meja med javnim in zasebnim, s kakšnim učinkom delujejo množični mediji in tako dalje. Teoretske opredelitve javne sfere pa zelo pogosto izpostavljajo tudi zgodovinske manifestacije in procese, ki so privedli do njene današnje oblike in vloge ter tudi do njenih konkretnih značilnosti (Habermas, 1989; Ca-

1 Članek je nastal v okviru mednarodnega projekta Emediate (EU, 6. OP) o zgodovini evropske javne sfere, ki ga koordinira EUI iz Firenc.

2 "Javno sfero" je treba konceptualno jasno ločiti od bolj znanega oziroma prepoznavnega pojma "javnost". Grobo je mogoče reči, da javnost pomeni socialno kategorijo, abstraktno skupino razpršenih posameznikov, ki skupaj delujejo, denimo tako, da javno uporabljajo svoj razum, javna sfera pa opisuje *družbeni prostor*, zlasti njegov ustroj, naravo komunikacijskih procesov v njem in tudi značaj prevladujočih tem, ob katerih se strukturirajo javne razprave. Več o pojmu javnost govorijo znani teoretiki (Dewey, 1999; Splichal, 1997; Warner, 2002). Zanimivo je še morda pripomniti, da je v nemškem izvorniku znamenite Habermasove knjige *Strukturwandel der Öffentlichkeit* slednji izraz v nemščini hkrati razumljen kot "javnost" in kot območje javnosti oziroma kot "javna sfera" (o tem glej Peters, 1993; Hohendahl, 2000; Kleinstüber, 2001).

stigione, Sharpe, 1995; Hohendahl, 2000; Passerin d'Entreves, Vogel, 2000). Prav ta, za teorijo javne sfere nekoliko ožji in bolj specifičen vidik je predmet pričujočega besedila. Kakšna je bila javna sfera v preteklosti? Kdaj se pojavi? Kako se je razvijala? Kako tesno je povezana z modernizacijskimi procesi v Evropi? Smemo govoriti o različnih zgodovinsko pogojenih modelih javne sfere? Kakšen je pomen zgodovinsko utemeljenih konceptualizacij javne sfere?

Oprtost teoretskih refleksij o javni sferi na rekonstrukcije preteklih pojavov seveda ni brez posledic. Četudi je po eni strani očitno, da se je pojem javna sfera v literaturi uveljavil predvsem zaradi svoje aktualnosti, je dejstvo, da so v javnem življenju, ki ga opisuje, elementi preteklosti nenehno prisotni. Refleksije o javni sferi so povezane s premisleki o zgodovinskih dejstvih in tudi s proučevanjem preteklih oblik javnega življenja. Problem, ki ga velja pozorneje predstaviti, je, kakšne teoretske posledice ima vpetost ideje javne sfere v premislek o preteklosti. Lahko bi govorili celo o neke vrste *paradoksu*. Po eni strani je ideja o javni sferi očitno zgodovinska ideja, za katero je mogoče pokazati več konkretnih zgodovinskih manifestacij, po drugi strani pa normativne obravnave javne sfere opredeljujejo specifičen zorni kot za pogled na vprašanja preteklosti. Kakšne implikacije ima torej konceptualizacija javne sfere kot aktualne teoretske kategorije za teoretski odnos do preteklosti.

Motivacijo za proučevanje povezave med javno sfero in zgodovino je treba v prvi vrsti izpeljati iz konstitutivne vloge modernistične družbene misli, iz katere se napaja pretežni del teoretskih spoznanj o javni sferi (gl. Thompson, 1995; Bohman, 1996). Za modernistično tradicijo je zgodovina bistveno izhodišče v iskanju pjasnitev družbenega razvoja. Ker je javna sfera, *sui generis*, specifični intersubjektivni prostor družbene samorefleksije, je povezovanje zgodovinskega premisleka in pojma javne sfere vselej oris razvoja družbenega komuniciranja. Prepričan je, da je zgodovina ključ za razumevanje družbenega razvoja, je še posebej značilno za kritično teorijo družbe. Sociološki in politični kontekst sodobnih nacionalnih držav je za to tradicijo v celoti odvisen od procesa modernizacije. Vendar ne gre prezreti, da lahko tudi pred modernizacijo evropskih družb že razločimo prostore intenzivnega komuniciranja med državljani, skupinami (denimo verskimi ločinami) in predstavniki institucij, kjer so obravnavana splošna vprašanja, ki dajejo barvo družbeni samorefleksiji in jo usmerjajo. Drugače rečeno, tudi pred modernizacijo držav najdemo prostore, v katerih potekajo vsem vidni komunikacijski procesi o skupnih vprašanih oziroma transparentno *zrcaljenje* življenja v politično organiziranih družbah.

Še preden lahko govorimo o moderni obliki javne sfere (ki je temelj družbenega in političnega življenja v sodobnih demokracijah), v bistvu najdemo empirične

primere, ki jih lahko poimenujemo javna sfera. O tem, koliko je takšnih primerov v preteklosti, kako jih opredeliti, in še zlasti o tem, kako daleč v preteklost sega njihov nastanek, v literaturi ni enotnega odgovora. Ostra polemika o tem vprašanju se je ob koncu minulega stoletja razvila med Habermasom in nekaterimi zgodovinarji, ki so dokazovali zgodovinsko netočnost njegovih tez (Baker, 1992; Eley, 1992; Barry, 1995; Brooke, 1998; Mah, 2000). Iz revidiranja nekaterih Habermasovih idej so nastali tudi drugačni odgovori na vprašanje, kako daleč v preteklost seže javna sfera kot empirična kategorija in kako daleč nazaj lahko sledimo nastanku normativnih okvirov, ki so podlaga za idejo javne sfere.

Negativna posledica razprave med Habermasom in zgodovinarji je bila zagotovo ta, da je povzročila zastranitev in delno pozabo drugačnih konceptualizacij povezave med javno sfero in zgodovino. Zaradi vpliva Habermasove teorije javne sfere – in zaradi številnih zanimivih kritik njegove zgodovinske analize – se je pozornost na nekatere druge tehtne odgovore na vprašanje, kako daleč v preteklost seže nastanek javne sfere, zmanjšala do te mere, da so že skoraj pozabljeni. Tako se v tem okviru danes le redko pojavljajo teorije Hannah Arendt, Richarda Sennetta ali starejšega klasika sociološke misli, Ferdinanda Tönniesa. V prispevku zapolnjujem to vrzel in komentiram tudi druge teoretsko pomembne odgovore na vprašanje, kako zgodovinsko umestiti nastanek javne sfere.

2. LOKUS EVROPSKE MODERNIZACIJE IN KRITIČNA TEORIJA JAVNE SFERE

Pri popularizaciji javne sfere v družboslovni literaturi je imela odločilno vlogo znamenita študija *Strukturne spremembe javnosti* (1989). V njej je nemški teoretik Jürgen Habermas s pozicije kritične teorije družbe opredelil idealnotipsko kategorijo meščanske javnosti, ki se je po njegovi oceni pojavila na prehodu iz 17. v 18. stoletje kot ključni vzvod modernizacijskih procesov v novodobni Evropi. Čeprav je osrednja vloga v njegovi knjigi namenjena javnosti kot socialni kategoriji, je dejstvo, da je meščanska javnost zase opredelila tudi prepoznaven *prostor* delovanja, ki je nastal med področjem zasebnosti ter domeno delovanja institucij političnih oblasti. Habermas je ta prostor poimenoval *liberalna javna sfera* in ga upravičeno povezal s kompleksnimi modernizacijskimi procesi, iz katerih je nenazadnje izšla tipična oblika formalnega ustroja politično organiziranih skupnosti – nacionalna država. Liberalna javna sfera je bila družbeno področje, kjer se je sprožila in kjer je v pretežnem delu potekala modernizacija (evropskih) držav. Kot konkretna družbena tvorba naj bi bila predvsem prostor kritičnega rezoniranja, kjer so zasebniki kot državljani s svojimi argumenti presojali delovanje oziroma politike oblasti. Namenjena je bila razreševanju konfliktov in oblikovanju skupne volje gle-

de vprašanj, ki so bila v občem interesu. Način konfrontacije je bil, po Habermasovi oceni, "svojevrsen in v zgodovini ni imel predhodnika – to je bila javna diskusija" (Habermas, 1989, 296). Važen razvojni impulz za razvoj meščanske javnosti in družbenega prostora, v katerem je delovala, torej liberalne javne sfere, je bil skladno s to teorijo množični tisk, ki je v času od 17. do 19. stoletja postopoma razvijal nove oblike politične funkcionalnosti. Ideali, ki jih je meščanska javnost v tem času zagovarjala, individualizem, svoboda govora in tiska, liberalna koncepcija lastnine, so bili po Habermasovi oceni osnovna podlaga za kasnejšo pravno oziroma formalno ureditev nacionalnih držav.

Izjemen sprejem te ideje med širšim akademskim občinstvom, h kateri je celo bolj kot nemški izvornik iz leta 1962 prispeval razmeroma pozen prevod Habermasove knjige *Strukturne spremembe javnosti* v angleški jezik iz leta 1989, je med drugim potrdil, da je Habermasova povezava več na videz ločenih ravni argumentacije o javnosti in javni sferi uspešno rešila problem sistematične analize značilnosti demokratičnega razvoja evropskih držav.³ Kot ocenjuje Kellner, je bila "Habermasova analiza javne sfere predmet intenzivne kritične interpretacije, ki je zbistrla njegova zgodnejša stališča, privedla do revizij v njegovem delu in omogočila intenzivno zgodovinsko in konceptualno raziskovanje same javne sfere. Malo knjig je bilo tako sistematično analiziranih, kritiziranih in preiskanih v razpravah in malo jih je navdahnilo tako veliko teoretskih ali zgodovinskih raziskav" (Kellner, 2000, 266).

Polemična ideja Habermasove kritične teorije javne sfere je bila, skladno z zornim kotom kritične teorije kot take, pokazati nekatere sistematične razvojne pravilnosti in razloge, zaradi katerih je v drugi polovici 20. stoletja – pa seveda tudi kasneje – dejansko stanje javnega življenja zbuvalo prej skrb kot demokratično upanje.⁴ Za naslovni problem sta izmed vseh različnih idej, ki jih je uvedlo delo *Strukturne spremembe javnosti*, pomembni predvsem Habermasova programska motivacija za kritično teorijo javne sfere in obenem tudi povezava med sodobnim pojmovanjem javne sfere z njenim preteklim razvojem.

Habermasova osrednja teza je bila, da je oblika meščanske javnosti in z njo povezane liberalna javna sfera rezultat razsvetljenske družbene misli ter nekaterih sprememb sprejetih družbenih praks, ki so se po zlomu

fevdalnega družbenega reda oprle na prodirajoče tehnološke pridobitve (predvsem na tisk). Za Habermasa je bila opredelitev meščanske javnosti in liberalne javne sfere v pomenu zgodovinskega dejavnika evropske modernizacije izhodiščni korak teoretske posplošitve. S pomočjo sidrskih konceptov "meščanska javnost" in "liberalna javna sfera" je poskušal določiti linearno logiko razvojnih procesov, ki so vodili do oblikovanja javne sfere in javnosti v sodobnih evropskih demokracijah. Spoznanje, ki ga je omogočila uporaba te logike, je bilo: "Öffentlichkeit prej ko slej ostaja organizacijsko načelo naše politične ureditve. Öffentlichkeit je očitno več in nekaj drugega kot zaplata liberalne ideologije, ki bi jo socialna demokracija lahko brez škode odvrгла. Če nam bo uspelo historično razumeti strukture kompleksa, ki ga danes dovolj nejasno subsumiramo pod naziv 'Öffentlichkeit,' lahko upamo, da bomo poleg sociološke razjasnitve pojma sistematično doumeli tudi našo lastno družbo skozi eno njenih osrednjih kategorij" (Habermas, 1989, 16).

Prepričljivost prikaza normativne moči javne sfere je tesno povezana z namero kritične teorije družbe, ki ji je Habermas pripadal kot njen legitimni naslednik. Temelji namreč na implicitni filozofiji zgodovine, ki jo kritična teorija družbe privzema po nemški klasični filozofiji, po Heglu in Marxu. Preteklost, skladno s tem pogledom, na neki način že vsebuje (bolj ali manj skrito) podobo zelene prihodnosti. Zaton živahne javne sfere in umik kritične, racionalne in polemične meščanske javnosti, ki je značilen za množične demokracije druge polovice 20. stoletja, je skladno s tem zornim kotom negativna subverzija oziroma odklon od zelene uresničitve demokratičnih idealov, na katerih so nastale družbene in politične prakse iz preteklosti (Habermas, 1989, 231–235). Habermas je ponudil tudi sociološko pojasnitev za takšen odkon, ki je skladna s poskusom rekonstrukcije linearnega razvoja ideje javne sfere in ki naj bi bil posledica usihanja kritične oziroma širjenje manipulativne publicitete. V tem smislu je bila njegova skrb usmerjena v oceno, da utegne javna sfera "izgubiti antagonistično ost tekmujočih potreb" (Habermas, 1989, 234).

Habermasova ideja je deloma predstavljala odmik od klasičnega historičnega materializma, ki so ga razvijali predstavniki prve generacije frankfurtske šole. Na to je opozoril že McCarthy, ko je zapisal: "V vsej svoji raznolikosti in kontingenci je zgodovina /pri Ha-

3 Temu Habermasovemu delu lahko pripišemo tudi velik del "zaslug" za uveljavitev številnih novih modelov javne sfere (antagonistične, dialoške, mediatizirane, elektronske), ki so se razvili v zadnjem času; nastali so namreč predvsem s kritičnimi interpretacijami Habermasovih idej. Čeprav se pozornost teoretikov javne sfere že preusmerja na nekatere njegove kasnejše ideje in tudi na druge prispevke h konceptualizaciji tega pojma, je delo *Strukturne spremembe javnosti* neponovljiv elaborat o moderni družbeni misli, obenem pa je konstitutiven za raziskovanje zgodovine evropske javne sfere.

4 Pregled vseh kompleksnih vprašanj, ki jih je odprla Habermasova študija *Strukturne spremembe javnosti*, bi krepko preseglal okvir pričujočega besedila. V literaturi je dostopnih nekaj celovitih prikazov te Habermasove študije in nekaterih elementov njene recepcije med bolj ali manj naklonjeno akademsko skupnostjo – npr. Calhoun, 1992; Peters, 1993; Škerlep, 1997; Hohendahl, 2000; Kleinstüber, 2001.

bermasu/ privzela obliko procesa učenja. Morda smo vajeni takšnega pogleda. Ko gre za razvoj tehničnega znanja in sposobnosti proizvodnje, se večinoma zgodovino morale in politike, pa tudi družbene organiziranosti nasploh, prikazuje kot golo spremembo. Habermas hoče vztrajati, da *Gattungsgeschichte* kaže tudi v tej razsežnosti učenje, da je zgodovina vrste formativen proces, ki ima prepoznavno smer in določljiv telos" (McCarthy, 1984, 270).⁵ Če je po eni strani Habermas razvijal specifičnost svoje koncepcije zgodovinskega razvoja modernih družb, je po drugi strani ohranil vez z intenco filozofije zgodovine, kakor so jo uporabljali predstavniki prve generacije kritične teorije. V nekem intervjuju je omenil, da je bila študija *Strukturne spremembe javnosti* mišljena kot "poskus z novimi sredstvi nadaljevati hegeljanski in weberjanski marksizem iz dvajsetih let devetnajstega stoletja" (Habermas, 1992, 148). Nova sredstva sta predstavljala zlasti pojma "meščanska javnost" in "liberalna javna sfera", pri čemer je bila osnovna teoretska kompozicija te študije namenjena pojasnjevanju družbenega razvoja, in je bila zato odločno umeščena v historicistično perspektivo.

3. ŠTIRI TEORIJE O NASTANKU JAVNE SFERE

Čeprav je javna sfera razmeroma nov pojem, saj je dobil večjo teoretsko veljavo v zadnjih dvajsetih letih, je očitno, da sega zgodovinski razvoj te ideje in tudi empirične kategorije, ki jo (v različnih okoliščinah) opisuje, bistveno dlje v preteklost. Toda kako daleč? Kako natančno je sploh mogoče opredeliti nastanek javne sfere? So korenine njene sodobne podobe tudi dejavniki njenega aktualnega razvoja? Tovrstna vprašanja so bila aktualna kot odziv na vlogo meščanske javnosti in seveda tudi na model liberalne javne sfere v historicistični rekonstrukciji evropske modernizacije, ki jo je ponudila kritična teorija družbe (Habermas, 1989; 1992). Zamisel, da je mogoče z idealizacijo racionalnega potenciala, ki ga je uspela meščanska javnost razviti v liberalni javni sferi, odkriti okoliščine, v katerih družbeno komuniciranje konstruktivno učinkuje na de-

lovanje institucij politične oblasti, namreč predpostavlja določljivost, celo nespremenljivost teh pogojev. V tem smislu je idealnotipska kategorija, kakor jo je opredelil Habermas (1989; 1992; 1994), morala pomeniti izhodiščno točko linearnega razvoja *sodobne* javne sfere, ki je privedel tudi do sodobnih normativnih pričakovanj v zvezi s kritično javnostjo in demokratično javno sfero. Toda ali res smemo z zadostno upravičenostjo razmišljati o vzpostavitvi javne sfere šele v času po zlomu fevdalnega družbenega reda in postopnem vzponu meščanstva, kot to velja za Habermasovo teorijo?

Čeprav Habermasova zgodovinska skica nastanka javne sfere v evropski zgodovini ni najbolj natančna, so v kritičnem dialogu z njeno teoretsko podlago nastale nekatere alternativne pojasnitve. Vprašanja o zgodovinski genezi javne sfere je večplastno in zato ne more biti vezano zgolj na teoretsko intenco Habermasove zgodovinske rekonstrukcije. Ne gre spregledati, da je vprašanje o genezi javne sfere del teoretskih analiz avtorjev, ki so raziskovali modernizacijo evropske družbe neodvisno od Habermasovega dela ali celo mnogo pred njim.⁶

3.1 Javna sfera – dediščina antične politične kulture

Najvidnejši zagovorniki teze, da je javna sfera kot poseben družbeni prostor nastala kot del antične politične kulture, so Hannah Arendt (1998), Richard Sennett (1978) in Zygmunt Bauman (1999, 1998). Javna sfera, kakor jo poznamo danes, se je po njihovem mnenju razvila iz prototipskih oblik politično organiziranega življenja v mestnih državah stare Grčije in Rima. "Z nastankom mestnih držav so prebivalci poleg svojega zasebnega življenja pridobili še svoje drugo življenje" (Arendt, 1998, 24). Poleg območja domovanja so lahko vstopali v raznobarven prostor javnega dogajanja, ki je potekalo v fizični združenosti in povezanosti meščanov. To drugo življenje je bilo za svobodne prebivalce mestnih držav celo pomembnejše od zasebnosti, kajti skozi javno sfero je vodila pot k slavi in časti, po kateri so hlepeli v antiki. Prototip antične javne sfere je bila *agora*, prizorišče javnega nastopanja in zavzemanja

5 Opozoriti je vseeno treba, da v Habermasovi študiji o strukturnih spremembah javne sfere (Habermas, 1989) zgoraj omenjena linearistična logika družbenega razvoja in velikih družbenih oziroma političnih premen ni podana eksplicitno naravni teorije zgodovine. O mostu med Habermasovo teoretsko namero v tem zgodnjem delu in hegeljansko filozofijo zgodovine pa lahko vseeno sistematično razmišljamo še na podlagi nekaterih njegovih kasnejših spisov. V tem kontekstu velja omeniti delo *Communication and the evolution of society* (Habermas, 1979), kjer je bil eden od ciljev pokazati, kako je mogoče historični materializem, kakor ga poznamo iz klasičnega marksizma in ki "pogosto nereflektirano privzema hegeljansko filozofijo zgodovine" (gl. Habermas, 1979), izpopolniti s teorijo komunikativnega delovanja, z namenom, da bi bilo možno razgrniti ustreznejšo spoznavno podlago za rekonstrukcijo družbenega razvoja. Zgornji McCarthyjev sklep nazorno ilustrira tale Habermasov odlomek: "Marx je po eni strani lokaliziral procese učenja, ki so razvojno pomembni, na raven objektivirajoče misli – tehničnega, organizacijskega znanja ter instrumentalnega in strateškega delovanja, skratka, na raven *proizvodnih sredstev* – obstajajo pa dobri razlogi, za predpostavko, da procesi učenja potekajo tudi na ravni moralnega premisleka, praktičnega znanja, komunikacijskega delovanja in konsenzualne regulacije konfliktov v delovanju" (Habermas, 1979, 97–98).

6 Prikaz relevantnih teorij o tem, kako je potekala geneza javne sfere, če jo razumemo kot specifični prostor družbene samorefleksije, ki se vzpostavlja z intenzivnim komuniciranjem o perečih vprašanjih in opredeljevanjem skupnega interesa, je organiziran kronološko, tj. glede na vmesitve javne sfere v evropsko zgodovino.

za interese oziroma njihovo izrecno zagovarjanje. Agora je bila, kot piše Bauman, "bistvena za resnično avtonomijo polisa. Brez agore ne bi ne polis ne njegovi prebivalci mogli pridobiti, kaj šele ohraniti svobode, da so odločali o pomenu skupnega dobrega oziroma kaj storiti, da bi skupno dobro uresničili" (Bauman, 1999, 87). V antičnem pojmovanju javne sfere so retorika, javni govor in nastop pred množico zbranih someščanov sodili med osrednje načine doseganja časti. "Govor in delovanje sta bila razumljena kot enaka in enako pomembna" (Arendt, 1998, 26). Politično življenje v polisu je tako potekalo predvsem skozi prepričevanje, odločitve pa so bile prvič v celoti sprejete z drugimi sredstvi kot s fizično prisilo ali s pretnjo nasilja (Arendt, 1998, 26).

Skupaj z institucionalizacijo politično artikulirane skupnosti interesno povezanih zasebnikov (polis) je za antično tradicijo značilna uveljavitev razlikovanja med javnim in zasebnim. "Zelo verjetno je, da se je nastanek mestnih držav in s tem območja javnosti zgodil na račun zasebnosti družine in gospodinjstva" (Arendt, 1998, 29). Del zasebnega, ki je v celoti zajemalo človeško existenco pred politično organiziranostjo urbanih središč, se je umaknilo specifičnemu območju intersubjektivnosti, kjer pa zasebna identiteta ni imela enake teže ali celo ni bila pomembna. Če je bil v antični politični kulturi prostor javnosti artikuliran s političnim delovanjem oziroma sodelovanjem pri oblikovanju politične volje, je bila zasebnost zgolj področje nujnosti, preživetja in osnovnih človekovih potreb. Nastanek mestnih držav je normiral udejstvovanje izven zahtev preživetja in intimnosti, ki jih je izpolnjevalo zasebno domovanje. Sodelovanje v javni sferi je omogočalo prizadevanje po nesmrtnosti. "Skozi dolga obdobja pred nami – danes pa ne več – so ljudje vstopali v območje javnosti, ker so hoteli, da bi bilo nekaj njihovega ali nekaj, kar jim je bilo skupnega z drugimi, trajnejše od njihovih zemeljskih življenj" (Arendt, 1998, 55). Slava in javno priznanje sta bila zagotovilo, da so dejanja presegle smrtnost človeškega telesa. Javna sfera je sicer strukturirala dogajanje, ki je bilo vzporedno zasebnosti in utemeljeno na njej, vendar je zasebnikom omogočala oziroma zagotavljala drugačno ontologijo in pogled na svet (Arendt, 1998, 30–75).

V antiki je bila javna sfera prostor enakosti, in sicer enakosti, ki je ni vključevala predpolitična dominacija in moč, niti predpolitično izvajanje oblasti (Arendt, 1998, 32). Kompleksno dinamiko družbenega življenja v mestnih državah je določalo javno nastopanje z namenom prepričati in tudi združevanje z namenom razsoditi sporna vprašanja, ki so zadevala vse meščane hkrati. V tem procesu je imel vsakdo (izmed svobodnih) neodtujljivo pravico sodelovanja. Javna sfera, kot jo je institucionaliziralo življenje v grških mestnih državah, je bila področje tako imenovane "participativne demokracije".

Za grško misel, kakor jo povzemajo Arendtova, Sennett in Bauman, je bilo značilno, da je razumela človeško sposobnost političnega delovanja v ostrem nasprotju z naravnim združevanjem in dejavnostjo v območju zasebnosti, katere središče je predstavljal dom. Ta meja v teoretskem smislu omogoča proučitev sprememb v delovanju javne sfere, še posebej radikalno spremenjene vloge vsega, kar je imelo javni značaj, do česar je prišlo v poznih obdobjih rimskega imperija; tedaj je "javno življenje postalo zgolj stvar formalne obveznosti" (Sennett, 1979, 3). Ideja, da je zgodovinski nastanek javne sfere kot empirične kategorije povezan z antično politično kulturo, je pri vseh treh avtorjih del njihovih širših teoretskih kompozicij. Za naslovno vprašanje je bistveno predvsem to, da je antična predstava pri vseh obravnavanih avtorjih podlaga za kritično vrednotenje sodobne javne sfere. Zlasti za Arendtovo in Sennetta predstavlja antična javna sfera jedro romantične podobe o participativni demokraciji. Za Baumana pa je antična javna sfera primer artikulacije smisla skozi komunikativno delovanje v skupnosti; tega po njegovem v sodobnem času primanjkuje.

3.2 Javna sfera – učinek transnacionalne sholastične znanosti

Na pomen akademskega srednjeveškega akademskega in teološkega prostora za razvoj kritične publicitete in deloma tudi za sodobno pojmovanje kritične javne sfere je opozoril klasik nemške sociologije, Ferdinand Tönnies (1998). Po njegovem mnenju je treba nastanek specifičnega "območja javnosti" iskati v povezavi z "življenjem mest"; tam je namreč mogoče prepoznati razvito politično življenje (Tönnies, 1998, 80). Javna sfera kot prostor, kjer je omogočeno delovanje kritične in reлектirajoče javnosti, je po Tönniesovi oceni nastala s prenosom elementov, ki so se razvili s prakso sholastičnih disputov, v druge dejavnosti iz urbanega življenja. Disputi so zaradi svoje jezikovne vezanosti na univerzalni intelektualni jezik omogočali prehajanje specifičnih lokalnih kontekstov in s tem prispevali k povezanosti intelektualnega družbenega prostora. Tematska ozkost sholastičnih disputov (interpretacije verskih besedil) je bila po drugi strani pogoj prostorske difuzije – ker so bile teme disputov širše razumljive, so bile lahko tudi predmet razpršene in zelo obsežne recepcije. Takšna javna sfera še ni obče dostopno področje kritičnega razuma državljanov. Medtem ko so bili spori teologov "mnoga stoletja v žarišču javnega interesa", pa so druge akademske razprave težje pritegnile pozornost širših krogov (Tönnies, 1998, 81–82).

Čeprav tako vzpostavljena javna sfera posameznikom ne zagotavlja obče dostopnosti, je za Tönniesia nedvomno predhodnica "infrastrukture", v kateri se zlasti s pomočjo tiska vzpostavi ogródje za hkratno komunikacijsko delovanje in vključenost niza ključnih akterjev.

Izhodišče nastajanja racionalne javnosti in z njo povezane kritične javne sfere je bila po Tönniesu pretežno odvisna od religioznega značaja srednjeveških družb. Zaradi krščanstva je že obstajalo izjemno razpršeno občinstvo, ki je bilo zmožno razmeroma enotne presoje; četudi je bil obseg vprašanj, ki so imela status obče pomembnih, prav zaradi tega skupnega izhodišča ožji. Tönnies je drugi ključni dejavnik tega procesa prepričljivo opredelil kot razmah "mnenjskih bojev", katerih specifični modus se je v srednjem veku zaradi odmevnosti teoloških disputov, porajajoče se literarne kritike ter znanstvenega razpravljanja preselil v središče javnega življenja (Tönnies, 1998, 94–117).

Povečevanje obsega komuniciranja med geografsko razpršenimi prostori, ki ga prinese srednjeveško življenje, je bil ključen dejavnik pri nastajanju javne sfere. Okrepil je namreč refleksivni učinek združevanja in srečevanja ljudi zaradi ekonomskih, verskih ali političnih ciljev. Skozi redno srečevanje se je izoblikoval pomen oznanjanja in kazanja osebnih razpoloženj, pogosto sicer oprtih na verska doživetja. Z rastjo oziroma večanjem mest se je razvila mreža informacijskih tokov, ki so bili nujni za upravno in tudi ekonomsko delovanje in so predstavljali stvarno podlago za oblikovanje javnega prostora. Razvoj srednjeveških mest in zlasti razmah trgovanja, ki je še dodatno spodbujalo izmenjavo informacij med oddaljenimi lokalitetami, je bil po Tönniesovi oceni tesno povezan z antično politično kulturo. Toda ta povezava se kaže skozi posamezne elemente javnega življenja, ne skozi celoto njegovega ustroja (kakor je bilo po oceni Arendtove v antiki). Po Tönniesovem mnenju srednji vek, če nas zanima področje javnosti, ni predstavljal zgolj izvirnega začetka, temveč je bil "v isti sapi tudi nadaljevanje nekega družbeno razvitejšega obdobja in krepkega javnega življenja: tistega, ki ga je predstavljalo zahodnorimsko cesarstvo" (Tönnies, 1998, 81).

Pomen antične politične kulture se je kazal predvsem v negovanju pisnih in ustnih načinov prenašanja znanja ter negovanja retoričnih sposobnosti. Te so se ob učinkih delovanja specifičnih srednjeveških institucij (univerza, cerkev, aristokratski dvori) še intenzivirale in modificirale ter se s pomočjo novih omrežij za pretok informacij preobrazile v nastavek za živahno javno sfero. "Če so za opravljanje naloge časnikov, da posredujejo novice, obstajali drugi načini in poti, da so z njihovo pomočjo vsaj tisti, ki so opravljali pomembne posle, prihajali do takšnih novic, pa so bili izmenjavi in križanju mnenj na voljo le govorniški oder, prižnica in kateder, v senci katerih se je že kmalu začela dvigati prava književnost, še posebej v antičnih mestih. Temu sta se v srednjem veku pridružila še disput (s katedra in razglas tez, ki so jih razobesili na javnem kraju kot izzvitistim, ki bi jim hoteli ugovarjati, in kot prošnjo tistim, ki bi jih radi branili)" (Tönnies, 1998, 81).

3.3 Javna sfera – epifenomen plebejskih oblik družbenosti

Ideja o tem, da lahko nastanek javne sfere, kakor jo poznamo danes, povežemo s praksami življenja navadnih podložnikov v času fevdalizma, temelji na spoznanju, da nastanek meščanstva ni pomenil tudi izuma političnega antagonizma. Analize nekaterih raziskovalcev dokazujejo, da je mogoče v družbenih praksah plebejskega življenja že prepoznati široko področje kulturne in politične avtonomije, ki se razvije neodvisno od države in tudi meščanstva (Eley, 1992; Zaret, 1992; Beaud, Kauffman, 2001). Takšna plebejska javna sfera je lahko razvila močan vpliv na skupno življenje družbe in je zanimiva kot oblika združenosti, torej po načinu, kako je zagotavljala družbeno kohezivnost med posameznimi člani, in ne toliko zaradi oblik združevanja, ker so bile te v odnosu do oblasti razmeroma grobe, npr. upori, ulični protesti, nepokorščina, hujskaštvo in sorodne "spontane" oblike. Politični učinki delovanja ljudskih množic so predhodni organom in institucionalnim vzvodom meščanske javne sfere, namreč organiziranim društvom, tisku in javnim razpravam. Mehanizmi, ki jih razvije antagonizem plebejskega prebivalstva do institucij oblasti, so obstajali že mnogo pred mehanizmi, ki jih je ob urbanizaciji in tehnološkem napredku usvojila meščanska javnost in jih institucionalizirala v liberalni javni sferi.

V nekaterih primerih se javna sfera kot del plebejske kulture oblikuje kot izrecno politični prostor, ki podeljuje dokončno obliko javnemu mnenju (Zaret, 1992, 119–220; Beaud, Kaufmann, 2001, 63–65). V tej obliki antagonizma v odnosu do oblasti je predmet, o katerem se javno mnenje oblikuje z intenzivnim komuniciranjem, pogosto vezan na verska vprašanja. David Zaret (1992) omenja razvoj verske reformacije v Angliji kot primer, ki kaže, v čem so verske zadeve primeren predmet za aktivno sodelovanje navadnih ljudi v oblikovanju skupnih preferenc. "V Angliji je mogoče razvoj reformacije, in sicer od začetne recepcije luteranskih nazorov pod Henrikom VIII. pa do kasnejšega vzpona puritanizma, meriti kot rast javne sfere v verskem življenju. Spodbujanje navadnih ljudi k sodelovanju v verskih razpravah je bilo tako sredstvo razširjanja reformističnih nazorov kot tudi poglavitna tema sporov, ki so delili reformiste od verskih konzervativcev. Zgodnji spisi, ki so oporekali katoliškim množicam, so se že drzno sklicevali na javno mnenje" (Zaret, 1992, 221).

Javna sfera je bila v kontekstu plebejskih oblik družbenosti prostor, v katerem se pretakajo informacije o zasebnosti, intrige, dodatno pa jih zaznamujejo pretnje z javnim razkritjem. "Plebejsko mnenje, v katerem se prepletajo zamere in privrženost kralju, izumi svoj lastni način desakralizacije, ki je bliže emocionalnemu razdoru s kraljem, ki je kriv nedostojnega vedenja, kakor pa racionalni argumentaciji" (Beaud, Kaufmann, 2001, 65).

V tem smislu je mogoče izraze preferenc, občutij in izmenjavo informacij še vedno jemati za podlago javni sferi, kolikor so vpete v medosebne komunikacijske tokove. Takšna oblika javne sfere predpostavlja zaupanje, podelitev legitimitete, ki jo je mogoče prenesti tudi v območje zasebnosti.

3.4 Javna sfera – iznajdba razsvetljenske filozofije

Teza, da je geneza javne sfere del novodobne meščanske politike in se napaja na idealih razsvetljenske filozofije, je ključ Habermasove rekonstrukcije zgodovinskih sprememb javne sfere (1989). Po njegovem mnenju se je kritična meščanska javnost oblikovala po zlomu fevdalnega družbenega reda, in sicer na podlagi rezonirajočih publik, ki so se uveljavile sprva v dejavnostih literarnih salonov in kavarniških združb novo-veške Evrope in se kasneje formirale v značilno družbeno kategorijo, v katero so bili vključeni avtonomni zasebniki, ki so s svojimi partikularnimi interesi prispevali k uresničevanju egalitarno zasnovanega načela pravične argumentacije v javnem razpravljanju o skupnih dilemah (Habermas, 1989, 26–105).⁷ Meščanska javnost in z njo povezana javna sfera, kakor jo je rekonstruiral Habermas, je postala empirični referent mehanizmom, s katerimi je mogoče pojasniti razvoj sodobnih demokracij. Javna sfera je postala merilo politične ontologije.

Epohalne družbene prakse, ki so se uveljavile zaradi pobude meščanske javnosti, so bile vezane predvsem na kritično rezoniranje v javni sferi; na "javno rabo razuma", kakor je ta pojav imenoval Immanuel Kant (1996). Takšna meščanska javnost je bila nosilka kritične publicitete, ki je zasebnikom omogočala posredno sodelovanje pri določanju in podeljevanju politične legitimnosti. "Načelo nadzora, ki ga je meščanska publika postavila nasproti [obstoječemu] načelu vladavine, torej publiciteta, je hotelo spremeniti vladavino kot tako, ne pa samo zamenjati eno legitimacijsko podlago za drugo" (Habermas, 1989, 296).

Zgodovinski nastanek modela liberalne javne sfere, katerega osrednji nosilec je rezonirajoča meščanska javnost, institucionalizirala pa se je med drugim tudi z delovanjem političnega tiska, je skladno z materialistično oziroma historicistično interpretacijo družbenega razvoja v *Strukturnih spremembah javnosti* (Habermas, 1989)

pojasnjen kot posledica sprememb v produkcijskih odnosih in razmerjih med fevdalnimi posestniki ter meščanstvom kot novim "družbenim razredom", tj. trgovci, obrtniki, uradniki in drugimi zasebno preskrbljenimi posamezniki.⁸ Te spremembe so vodile v nove oblike družabnosti, ki so se razvile iz delovanja starejših literarnih publik, in na politična vprašanja pozornih kavarniških omizij, iz delovanja čitalnic ter družabnih klubov. Takšne združbe so po vsej zahodni Evropi nastajale v 17. in 18. stoletju. S presojanjem družbenega in političnega dogajanja so opredelile temelje družbeni samorefleksiji, ki jo lahko prepoznamo še danes. "Obča dostopnost k tisti sferi, ki jo je pravna država institucionalizirala v njenih političnih funkcijah, je morala biti vnaprej določena s strukturo meščanske družbe, ne pa šele za nazaj s politično ustavo, ki si jo je ta družba oblikovala. Javnost je bila zagotovljena tedaj, če so ekonomski in socialni pogoji vsakomur dopuščali enako možnost, da je izpolnil kriterij pripustitve. /.../ Jeremy Bentham ne bi bil mogoč brez Adama Smitha" (Habermas, 1989, 102).

V razmerah, ki jih opisuje Habermas, se je "kot pendant oblasti konstituirala meščanska družba", za katero so bili osnovni družbeni problem neenako porazdeljeni viri družbene moči (Habermas, 1989, 32). Z idejo, da reševanje nasprotij in različnih interesov v tem obdobju ni več zgolj nasilno, ampak se prestavi v medij kritične konfrontacije, Habermas tematizira ključno konceptualno potezo liberalistične misli, ki je "razprla" področje javnosti, kakor pojasnjeno v uvodnem poglavju. Spremenjen odnos med različnimi družbenimi razredi in vlogami, ki so jih privzemali, naj bi povzročil tudi zahteve po redefiniciji tega, kar je lahko javno in kaj je v javnem spodobno. "Dejavnosti in odvisnosti, ki so bile dotlej izobčene v okviru hišnega gospodarstva, so čez gospodinjski prag stopile pred oči javnosti" (Habermas, 1989, 32). Oblike meščanskega združevanja in izražanja so institucionalizirale javno rabo posameznikovega razuma. Oznaka "institucije javnosti", ki jo je v tej pomenski zvezi uvedel Habermas, ne opisuje formalno organiziranih ali reguliranih organizacij, temveč oblike združevanja in javnega nastopanja, ki se ohranjajo z novim medijem politične konfrontacije, z argumentiranim dialogom (Habermas, 1989, 40, 44–58). Habermas je ob neki priložnosti izrazil tudi prepričanje, "da je mogoče pokazati, da vsebujejo formalne značilnosti

7 Za raziskovanje plebejske kulture je nasprotno bistvena opredelitev mehanizmov, s katerimi je km ečko prebivalstvo na prehodu iz srednjega v novi vek samostojno vstopalo v kritičen odnos do oblasti. Ideja o kulturni in politični avtonomnosti plebejske javne sfere se je pravzaprav izkristalizirala šele v devetdesetih letih 20. stoletja. V svojih revizijah študije o nastanku javne sfere je Habermas menil, da nastanek plebejske javne sfere "označuje specifično fazo v zgodovinskem razvoju življenjske vezi malomeščanskih slojev in slojev pod njimi. Po eni strani gre za varianto meščanske javne sfere, ker se zgleduje po njej. Po drugi strani gre za več kot to, ker razvija emancipacijski potencial meščanske javnosti v novem socialnem kontekstu. Plebejska javnost je na neki način meščanska javnost, ki je izgubila svoje socialne predpostavke" (Habermas, 1994, 25).

8 Bolj poglobljeno razpravo o problematiki pojma meščanske javnosti v navezavi na marksistično družbeno kritiko, kakor jo razvija Habermasovo zgodnje delo o javni sferi, glej v McCarthy (1984, 384–385), Giddens (1985, 100 in passim.), Škerlep (1989, 302–304), Kramer (1992, 239–241).

meščanskih sistemov prava in ustave, meščanske politične institucije nasploh, *konceptualno strukturo moralno-praktične misli in interpretacije*, ki jo je treba imeti za superiorno glede na vgrajene moralne kategorije tradicionalnih in pravnih političnih institucij" (Habermas, 1992, 102; poudarek dodan). Politične subjektivitete oziroma javnosti, ki se uveljavijo v modelu liberalne javne sfere, so torej v spremenljivem obsegu, vendar opazno vplivale na skupno odločanje politično organiziranih skupnosti, obenem pa so bile tudi kar najbolj neposredno – kot družbeni akterji – izpostavljene posledicam teh odločitev.

4. NORMATIVNE PRVINE ZGODOVINSKIH REKONSTRUKCIJ JAVNE SFERE

Vsem štirim teorijam o nastanku javne sfere v evropski zgodovini, ki so predstavljene zgoraj, je skupno, da sodobna pričakovanja v zvezi z javno sfero (kolikor je mogoče reči tudi za Tönniesa, da ponuja neke vrste "sodobna" pričakovanja) povezujejo z imanentno logiko družbenega razvoja, kakor se kaže v javnem življenju. Javna sfera je koncipirana kot indikator družbenega napredka in skozenj se opredeljujejo tudi njegove smernice. Na tem mestu ne bi želel razpreti premisleka o tem, kako različna so lahko normativna pričakovanja, ki so povezana na eni strani s sodobnimi predstavami o javni sferi in z rekonstrukcijami zgodovinskega razvoja njenih posamičnih pojavnih oblik na drugi strani. Jasno je namreč, da obstaja občuten razkorak, denimo, med idejo Hannah Arendt, da je v javni sferi (če jo normiramo glede na antični model) javni govor praktično izenačen z delovanjem, in pa med idejo Jürgena Habermasa, da je že liberalna javna sfera primer (morda celo merilo) slehernega poskusa razmejitve med komunikativnim delovanjem oziroma rezoniranjem in instrumentalnim delovanjem oziroma praktičnim odločanjem v domeni politične oblasti, ki ga prepoznamo ali bi ga želeli prepoznati v današnjem času. Razlika med obema idejama je praktično tako zelo velika, kot je razlika med participativno in reprezentativno demokracijo, vključno s pripadajočimi normativnimi elementi obeh modelov. V tem razdelku je zato vprašanje o vezi med idejo javne sfere in zgodovino njenih pojavitev prevedeno v premislek o tem, kako različne teorije o genezi javne sfere *izpeljujejo* normativne elemente za potrebe sodobne kritične refleksije družbenega oziroma javnega življenja.

Izhodišče premisleka te vrste je lahko le raznolikost zgodovinskih kontekstov, v katere so umeščeni idealni ali tudi zgolj prvobitni modeli javne sfere. Primerjalna ocena ob pregledu teorij o genezi javne sfere v evropski zgodovini v tem smislu pokaže, da imamo očitno z *neko* obliko javne sfere opraviti v sleherni politično organizirani koeksistenci. Ta sodba je v izrazitem nasprotju z linearno historicistično razlago, ki jo je v svojem zgodnjem delu zagovarjal Habermas (1989).⁹ Značilnosti družbenega konteksta in še posebej značilnosti politične organiziranosti in struktur, ki so lastne konkretnim političnim telesom, opredeljujejo tudi specifične poteze svojih lastnih javnih sfer. Kakor je liberalna javna sfera po zlomu fevdalizma nastala z umestitvijo kritične, meščanske javnosti med domeno formalne politike in med območje zasebnosti, tako tudi v drugih primerih značilnosti javne sfere izvirajo iz družbenega in političnega konteksta, v katerem se javna sfera kot področje družbene samorefleksije razpre.

Postavil bi celo drzen sklep, da se v vsaki kompleksni obliki politične organiziranosti človeške koeksistence izoblikuje takšen specifičen prostor, (bolj ali manj svobodno) področje za družbeno samorefleksijo oziroma prostor, kjer poteka vsem vidno, vsem dostopno *zrcaljenje* družbenega življenja – tj. v vseh kompleksnih oblikah politično organiziranih skupnosti se razvije neka oblika javne sfere. O nastanku javne sfere je tedaj mogoče govoriti le v neposredni zvezi z genezo politične organiziranosti; to misel enakovredno dokazuje pojasnjevanje geneze javne sfere v antičnem polisu, v komunikacijski dinamiki srednjeveških urbanih središč ali po v procesu modernizacije po zlomu fevdalnega družbenega reda.

Pregled štirih teorij o genezi javne sfere v evropski zgodovini dokazuje, da lahko nekaterim značilnim obdobjem družbenega razvoja pripišemo tipične oblike javne sfere. Pregled je tudi pokazal, da je mogoče s primerno stilizacijo teh oblik odkriti nekatere elemente, ki govorijo o univerzalnih potezah javne sfere. Ti univerzalni elementi, ki se prenašajo iz obdobja v obdobje, so predvsem: (1) *razmejitev od zasebnosti*, (2) *soočanje mnenj*, (3) *antagonistično komuniciranje* v odnosu do institucij oblasti ter (4) *nenehna napetost med individualnim in skupnim*. Morda za ponazoritev teh elementov zadoščajo kratke ponazoritve glede na posamezne teorije geneze javne sfere, kot so predstavljene zgoraj. Meja med javnim in zasebnim se je kot samoumeven element organiziranja političnih skupnosti

9 Drugo vprašanje, ki bi prav tako zaslužilo celovito obravnavo (in ne le omembo kot v Pinter, 2004), je, ali se je Habermas prav zaradi tega spoznanja odrekel historicistični filozofiji zgodovine v nedavnem teoretskem opusu o javni sferi (Habermas, 1996). Nesporno je, da se akademski premislek o javni sferi ni osredotočal na pojavne oblike javne sfere iz preteklosti, dokler ni bil razvit model liberalne javne sfere, ki se je opiral na linearistično filozofijo zgodovine, ki jo je Habermas prevzel in predelal po zgledu prve generaciji kritične teorije družbe (gl. tudi Habermas, 1979, 95–98). V tem smislu gre njegovemu prizadevanju po generalizaciji in iskanju univerzalne zgodovine kot teoretske rekonstrukcije izreči vse priznanje za prvenstvo in paradigmatško razkritje enega ključnih problemov ideje javne sfere.

pojavi sprva že v polisu (Arendt, 1998; Bauman, 1999). Tudi v kasnejših obdobjih je ustrežna in okoliščinam primerna razmejitev med obema področjema ena od osrednjih prioritet akterjev, ki javno nastopajo (npr. Habermas, 1994). Konfrontacija mnenj je nesporna sestavina javne sfere v vseh predstavljenih teorijah. Konfrontacije oziroma konflikti so bili, denimo, značilni za sholastične dispute, za antično agoro in tako dalje. Antagonizem kot način družbenega komuniciranja do institucij oblasti je mogoče nazorno prikazati na modelu plebejske javne sfere, ki generira izjemno velik akcijski in kritični naboj, četudi je morda zaradi pristranih mehanizmov participacije redko v celoti preveden v formalne oziroma politične odločitve. V vseh predstavljenih teorijah pa lahko opazimo tudi neke vrste nerazrešeno nasprotje med individualnim in skupnim. Posamezniki v javni sferi predstavljajo in zagovarjajo svoje osebne interese, iz katerih pa nastane neki skupni interes, neki skupni predmet pozornosti, četudi to ni konsenz. Seštevek vseh teh štirih potez ponuja osnovno ogrodje za izpeljavo normativnih prvin, ki so relevantne za sodobno razumevanje javne sfere.

Ob tem utegne biti zanimiva primerjava med Tönniesovim in Habermasovim načinom historizacije javne sfere. Obema je namreč skupno, da dokončno odprte javne sfere zasebnikom naslanjata na urbanizacijo in modernizacijo družb. Tönniesova pojasnitev se razlikuje od Habermasove historicistične razlage, ki temelji na tezi o razrednih bojih, čeprav sta obe na podoben način razvojno orientirani. Za Tönniesia so ključna prvina javnega življenja mnenjski, ne razredni boji. Historizacija je zato pri Tönniesu mnogo bolj kot pri Habermasu vezana na spremenjene modalitete izražanja, ne pa na spremenjene modalitete interesov. Medtem ko Habermas za bistven dejavnik oblikovanja modernih političnih struktur postavlja kritično publiciteto in racionalizirano izražanje (zlasti ekonomskih) interesov vzpenjajočega se meščanstva, deloma tudi zato, da bi se izognili "brutalnosti", ki je bila vsajena v plebejski tradiciji izražanja nezadovoljstva, je Tönniesov poudarek sociološki ustrežnejši. Svojo oceno namreč podaja s pomočjo opozorila o spreminjanju vloge akademskih disputov v javnem življenju in njihovega približevanja drugim družbenim praksam.¹⁰ Ta razlika v teoretski konceptualizaciji je dobro razvidna iz naslednjega odlomka: "Na približevanje raznolikega zasebnega življenja (...) javnemu življenju v bistvenem obsegu vpliva lajšanje in stopnjevanje občevanja (v pomenu različnih oblik komuniciranja). Zbiranje ljudi, se pravi združevanje zaradi političnih in poslovnih ciljev, je s tem olajšano in po-

množeno; kmalu pride tudi do združevanja z namenom izmenjave mnenj in – kar je še pomembnejše – označevanja in uveljavljanja skupnih mnenj in odločitev: z namenom 'izkazovanja' razpoloženja in še zlasti nezadovoljstva. To vse pa se dogaja v povezavi s prometom predmetov, torej tudi knjig in spisov, pisem in sporočil. Po tej poti se sporočajo tudi mnenja, pa naj gre za govornjena, pisna, tiskana ali brzojavna" (Tönnies, 1998, 83).

Če je v ospredju primerjava med Habermasovim in Tönniesovim implicitnim pojmovanjem družbenega razvoja napetost med splošnim (družba kot celota) in konkretnim (javna sfera kot družbeni prostor samorefleksije), lahko po drugi strani stopnjevanje problematičnosti tega razmerja najdemo tudi v spremenjenem teoretskem pogledu kot učinku historizacije javne sfere. S tem zornim kotom so se namreč uveljavile nekatere tipične poteze pojma, ki vplivajo na teoretske razprave. Harold Mah ugotavlja, da je očitna posledica historizacije javne sfere "spacializacija" tega pojma (Mah, 2000, 156–168). Z zgodovinsko obravnavo je javno oziroma javnost tipično koncipirana kot družbeni prostor, šele v drugi vrsti pa je pozornost namenjena akterjem. Podobno velja za javnost kot sociološko kategorijo. Po Mahovi oceni je tipično za historizacijo pojma javna sfera to, da je bolj pomemben obče dostopen prostor kritične družbene refleksije kakor pa različne možnosti za vzpostavitev homogenega družbene subjektivitete iz struktur javne sfere. Kritična javnost kot enotna, vendar še vedno abstraktna, kolektiviteta, ki deluje v javni sferi, je z vidika historičnih rekonstrukcij sekundarnega pomena. Spacializacija javne sfere je po Mahovi oceni skladna z interesom, da se osvežijo nekatere predstave o "zapostavljenih družbenih skupinah" (Mah, 2000, 163).

Teoretska obravnava javne sfere kot družbenega prostora nasploh, ne le v zgodovinski perspektivi, zahteva neke vrste prostorsko obravnavo javnega. Morda v tem smislu ni najbolj upravičeno reči, kar implicira Mahova analiza, da so bili poskusi zgodovinske analize javne sfere (ali oblik javnosti) prvi, ki so opozorili na pomen prostorske komponente javnosti. Toda nesporno obstaja neki drugi učinek historizacije javne sfere; v povezavi z odkrivanjem konkretnih skupin in akterjev, ki so delovali v javni sferi, so zgodovinske analize opozorile na problematičnost *dostopa*. Ta pojem ima razmeroma manjši referenčni okvir v sodobnih družbah. Danes se preprosto zdi, da so informacije, ki se nanašajo na sporna vprašanja ali oblikovanje skupnega interesa, dostopna, le poiskati jih je treba. Podobno se je zaradi razvitosti medijske infrastrukture uveljavilo prepričanje, da je mogo-

10 Po drugi strani je Tönniesu in Habermasu skupna racionalistična ideja o razvezavi praktičnega uma po zlomu fevdalizma. Publike razsvetljenih zasebnikov prevzamejo pobudo pri določanju tem, okoli katerih se giblje javno življenje. Prav ta vidik je bistven za sodobno pojmovanje javnosti kot sociološke kategorije. Ohranil se je tudi v mnogih standardnih razpravah o javnosti in javnem mnenju, denimo pri Parku, Blumerju, V. O. Keyu, Millsu in drugih. Povezanost Tönniesovih in Habermasovih idej, morda celo teza, da je Tönnies pomembno vplival na zasnovo Habermasovega projekta, bi pravzaprav zaslužila ločeno pozornost.

če nove informacije zelo enostavno posredovati v uporabo drugim, dostopnost pa ni problematična; danes ni težko sporočiti množičnim medijem ali tiskovnim agencijam osnovnih poant o kakšnem dogodku. Od tod določena mera samoumevnosti, ko govorimo o dostopnosti, o vstopanju v javno sfero. Toda javna sfera se je zgodovinsko oblikovala skupaj s problematizacijo dostopa: dostopa do informacij, do virov moči in tudi do možnosti javnega predstavljanja. Na primer, meščanska kritična javnost, ki jo je obravnaval Habermas, je po njegovi oceni zase zahtevala ime, da je simbolno razrešila o lastnem statusu v družbi (Habermas, 1989, 24). Z imenom je bil kritični javnosti v tem primeru zagotovljen tudi dostop do javne sfere.¹¹

Enako pomemben premik v teoretski pozornosti, ki ga je sprožilo intenzivno historiziranje javne sfere, je premik v proučevanju: namreč, s historizacijo javne sfere se je zorni kot prestavil s strukture na procese transformacije. Kot ugotavlja Barry, je bilo mogoče zaradi tega premika bolj natančno razmišljati o družbenem delovanju in načinih izražanja oziroma predstavljanja v javnosti (Barry, 1995, 221). Podobno ocenjuje tudi Joseph Bradley, da so "evropski in ameriški zgodovinarji uporabljali /pojmem javne sfere in z njo povezanih pojmov/ kot analitične kategorije v proučevanju oblikovanja individualne in skupinske identitete, razmerij med posameznikom in državo, reformističnih gibanj, državljanstva (zlasti pri tistih, ki jim je bilo odrekano), politične kulture ter območij javnega in zasebnega življenja" (Bradley, 2002, 1095). Več o podobnih razmišljanjih glej tudi La Vopa (1992) in Brooke (1998).

Ko govorimo o spremenjenem gledanju na javno sfero, do katerega je prišlo s historizacijo tega pojma, ne gre prezreti izrecne transcendence nacionalnih kontekstov. Dolgo časa je veljalo, da je javna sfera kot lokus modernizacije primerna za izostritev nekaterih naprednih evropskih družb, ki so (predvsem zaradi svoje nadpovprečne ekonomske razvitosti) hitreje od drugih absorbirale važne spremembe in inovacije, zlasti izume na širšem področju komunikacij in informacijskem pretoku. Toda izkazalo se je, da so morda zgodovinske konkretizacije javne sfere celo povednejše, ko gre za manjše državne tvorbe, ki jih težko opredelimo kot del avantgarde v uveljavljanju sodobnih demokracij. Historizacije javne sfere so opozorile na razvoj političnih sistemov v primerih, ki niso izstopajoči zaradi nedvoumnosti ali kronološke prvenstvenosti. Ob historizaciji javne sfere je obilo priložnosti tudi za analize primerov družbenega razvoja, ki niso zaradi ničesar izpostavljeni ali vredni posnemanja (Barry, 1995; Wolff, 2001). V tem smislu velja razumeti idejo McLuskega, ki je zapisal, da "razmeroma skrite predstave iz zgodovine komuniciranja,

pogosto pomenijo ogrožja za drugačne poglede na komuniciranje, ki čakajo na priložnost, da se jih omeni in razvije. Toda nekatere lahko ponudijo osnovo za bolj kritično, bolj humanistično raziskovanje" (McLuskie, 2003, 26).

Naštete teoretske značilnosti pojma javna sfera, ki jih povzroča njegova historizacija v literaturi, imajo torej pozitivne in tudi negativne implikacije. Očitna težava v zvezi s tem je, da historizacija javne sfere po eni strani terja povezovanje zgodovinske in teoretske ravni analize, po drugi pa takšna prizadevanja sooča z novo in težko obvladljivo stopnjo kompleksnosti. Na očitno težavo takšne premostitve je opozoril že Kramer (1992). Iz preteklosti se je mogoče naučiti mnogo načinov za izboljšanje družbenega življenja. Pretekle izkušnje so celo bistvene za upravičeno teoretsko kritiko. Toda preteklost vendarle ni vsemogočen vodnik po prihodnosti.

5. SKLEP – K SODOBNI REKONSTRUKCIJI IDEJE JAVNE SFERE

Ko gre za pojem javna sfera, je skoraj samoumevno, da ima njena preteklost močno oporo v sodobni intelektualni tradiciji, tudi v zgodovini drugih sodobnih idej; ideja javne sfere je bistvena za razumevanje mnogih sodobnih družbenih in političnih kategorij, saj se skozi ideale, pričakovanja in ocene demokratičnih praks tesno prepleta z bogato intelektualno tradicijo, ki jo dolgujemo evropski družbeni misli (Peters, 2001; Splichal, 2003). Javne sfere kot teoretskega konstrukta praktično ni mogoče obravnavati brez premisleka o zgodovinsko specifičnih pridobitvah novodobne civilizacije, kot so publiciteta, svoboda govora, svoboda združevanja. Kot je, denimo, za klasične razsvetljske ideje o svobodi tiska že pred časom zapisal John Keane, so se s procesom deregulacije evropskih množičnih medijev "zmagoslavno vrnile" tudi v javne razprave (Keane, 1991, 56).

Ne glede na to, kako je opredeljeno izhodišče zgodovinske geneze javne sfere (tj. kako odgovorimo na vprašanje o tem, kdaj je nastala javna sfera oziroma katero teorijo sprejmemo kot upravičeno), velja priznati, da je njena bistvena prelomnica na ravni normativnih pričakovanj povezana z zlomom fevdalnega družbenega reda. Šele z modernizacijo družbenega življenja in političnih struktur se v celoti razmahnejo tudi dejavnosti, ki jih danes prepoznamo v različnih javnih sferah (npr. v regijskih, nacionalnih, transnacionalnih, mediatiziranih idr.). V tem smislu posebna pozornost pri proučevanju nastanka oblike moderne javne sfere, ki se je v artikulirani obliki pojavila z delovanjem meščanske javnosti in z njo povezanega liberalnega modela javne sfere, ni arbitrarna, temveč sega v jedro sodobne (evropske)

11 Problematiziranje dostopa v povezavi s pojmom javne sfere ima bogato tradicijo v nekoliko starejši literaturi, vendar bi pregled tega korpusa informacij krepko presegal obseg in vsebinski okvir tega besedila; več o dostopu in javni sferi glej v (Sparks, Dahlgren, 1991; Keane, 1992; Venturelli, 1994).

civilizacije. Vseeno pa velja ob sklepu tega premisleka opozoriti na nekaj omejitev v zvezi s to Habermasovo zamisljivo (Habermas, 1989).

Ker modernizacija nacionalnih držav dejansko zajame le zadnjo fazo v razvoju sodobnega pojmovanja javne sfere oziroma povode njenih zadnjih večjih sprememb, je zmotno reči, da model, ki ga lahko iz tega procesa izpeljemo, vključuje tudi dejavnike njenega nastanka. Gre namreč za genezo javne sfere znotraj specifičnega načina politične organiziranosti. Habermasov poudarek določa bistvo *moderne* javne sfere, ne pa javne sfere nasploh, tj. njegov model liberalne javne sfere ni univerzalni korelat politične organiziranosti človeških družb. Osnovni motiv, s katero je zaznamovana obravnava moderne javne sfere pri Habermasu, je pri-soten že prej v zgodovini; konfliktno soočanje mnenj je, denimo, že del plebejske sociabilnosti, lastno je srednjeveškimi sholastičnim disputom in tudi antični konceptiji javnega življenja. Razmislek o moderni javni sferi mora zato vključevati konkretne vire politične avtonomije in konkretne mehanizme za uresničevanje suverene politične volje vseh državljanov, da jo lahko razlikujemo od njenih preteklih oblik.

Zakaj je ta kritična opomba pomembna? Ta čas v sferi javnega življenja potekajo odločilne spremembe. Javna sfera, kakor jo poznamo v evropskih demokracijah, postopoma prerašča okvire nacionalne države. Medtem ko je umeščenost javne sfere v politiko in administrativni sistem nacionalne države bistveni element slehrnega premisleka o modernizaciji, je treba danes napraviti še korak naprej. Medtem ko je na spoznanju o nujnosti javne sfere za delovanje demokratične nacionalne države temeljil Habermasov očrt liberalne javne sfere, se danes kaže, da je nujno tudi na transnacionalni, morda celo na globalni ravni vzpostaviti prostore skupne samorefleksije. Morda se kmalu izkaže za resnično skrito pričakovanje, da akcijski in idejni naboj kritične javnosti (ki je v času vzpona meščanstva tako pritegnil Habermasa) v nedavni preteklosti ne zmore več vznikati znotraj infrastrukture in političnega sistema nacionalne države. Morda se celo pričakuje, da je za vznik kritične in odzivne javnosti nacionalna država, kot si jo tradicionalno predstavljamo, premalo. Zdi se, da nekateri avtorji resno računajo na možnost izhoda iz težav s sodobno javnostjo, z demokratičnim deficitom in s splošnim mankom politične participacije v novih velikih družbenih spremembah, ki jih vnašajo procesi globalizacije (Galtung, 2000).

S tem vse očitnejšim procesom v mislih je treba ponovno ovrednotiti dejstvo, da se je v zadnjih letih pojem javna sfera v teoretski literaturi široko uveljavil zaradi družbenih sprememb, ki so potekale v tem času. Družboslovna aktualizacija tega pojma je potekala dobesedno vzporedno z zlomom socializma v Srednji in Vzhodni Evropi, precejšen zagon pa je črpala tudi iz

številnih revolucionarnih sprememb v Latinski Ameriki in na Daljnem vzhodu (gl. Calhoun, 1992; Avritzer, 2002; Keane, 2003). Produktivni normativni naboj javne sfere kot teoretske kategorije se je ujel z učinki družbenih gibanj, zaradi katerih so se težnje po demokratizaciji totalitarnih političnih sistemov oblikovale skozi množične medije in kritično publiciteto. Raziskovanje javne sfere je postalo praktično sinonim za opozorila o spontanem odpiranju vprašanj glede uresničevanja demokratičnih načel, kot so, denimo, svoboda govora, združevanja in tiska. Glede tega se je oblikovalo prepričanje, da odkritje prelomnih sprememb v javni sferi dejansko pomeni opredelitev prelomnih sprememb v družbi kot celoti. Takšno mnenje je bilo še dodatno okrepljeno ob izrecni tezi Habermasove epohalne teorije, v kateri je bila javna sfera postavljena za lokus evropske modernizacije in je torej prav tako povezala družbeni razvoj s spremembami značilnosti javnega življenja.

Ekstrapolacija teoretskih predstav o javni sferi (zlasti idealnotipskih podob o tem pojmu) v preteklost, kakršno je populariziral Habermas, pa tudi nekateri drugi raziskovalci, kot so Keane (1991), Thompson (1995) in drugi, je opozorila na dinamiko družbenega razvoja, ki ga sprožajo prizadevanja po redefiniciji družbene realnosti in razmerij med akterji. Vizije družbenega razvoja, ki pridobijo svojo elokventnost v javni sferi, so v tem kontekstu razumljene kot neposreden povod delovanja oziroma tudi sprememb. Z ekstrapolacijo teoretskih kategorij v preteklost se je izkazalo, da prihaja skupaj z novimi predstavami o družbeni stvarnosti tudi do preobrazbe splošnih predstav o javni sferi. Vse bolj očitno postaja, da utegnejo biti dosedanja prizadevanja v zvezi s preteklimi pojavnimi oblikami (modeli) javne sfere in z razvojno logiko tega pojma nasploh izjemno dragocena, ko bo treba sistematično premisliti raznorodne normativne elemente nastajajoče evropske javne sfere. Če bi bilo dovolj sklepnega obračuna v tem besedilu treba povzeti prispevek ideje javne sfere k dinamiki družbenega razvoja, je zagotovo vsaj delno tudi v tem, da ostro izpodbija pred časom popularni akademski nihilizem, da je pravzaprav prišlo že do konca velikih idej in zgodovinskega razvoja; da je spopad ideologij zaključen in da je s tem mogoče zaključiti tudi spoznavno ukvarjanje s preteklostjo. Izkazalo se je namreč, da lahko teorije javne sfere ne le bogato zajamejo pretekle izkušnje z različnimi oblikami (in tudi modeli) javne sfere, ampak tudi zaradi specifične družbene in politične relevantnosti tega pojma iščejo logiko ekstrapolacije normativnih prvin, ki so se skozi preteklost izklesale in uveljavile. Prav zato, ker je teh preteklih modelov več, se zdi optimistično tudi spoznanje, da nobena konceptualna ali pravnoformalna koncepcija javne sfere ne more biti dokončna in tudi ne linearno povezana s preteklostjo in prihodnostjo hkrati.

HISTORIZATIONS OF THE PUBLIC SPHERE: FROM DILEMMAS OF ITS EMERGENCE TO THE RECONSTRUCTION OF ITS DEVELOPMENT

Andrej PINTER

University of Primorska, Science and Research Centre of Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijeva 1
e-mail: andrej.pinter@zrs-kp.si

SUMMARY

The paper links the notion of the public sphere and its historical definitions with recent debates. These links are often operationalized by researchers with questions such as, what was the public sphere like in the past, when precisely it emerged, how our contemporary understanding of the notion developed. Broader interest in this particular aspect was initially triggered by the revolutionary social change at the end of the 20th century, as claims for political reform sprung directly from the public sphere. The notion of the public sphere, which refers to the realm of societal self-reflection, has thus become an instrument for explaining social development and change. This issue is divided into three parts in the text. First the idea of the critical theory of society that placed the public sphere at the center of European modernization and that subsequently extrapolated its determinants from a theory of the public sphere is presented. In opposition to this idea, alternative explanations of the emergence of the public sphere in European history are outlined: one locates the birth of the public sphere in ancient politics; the second links it with the emergence of urban centers in the Middle ages, and the third links it with the plebeian practices of expressing dissatisfaction during feudalism. It turns out that forms of the public sphere are connected to the forms of the political organization of human coexistence. It can also be argued that these different forms indicate some universal characteristics of the public sphere idea. Given the present situation, in which globalization plays an important role, the need also arises to reinterpret the historical experience. The gradual emergence of the European public sphere is a case in point. The paper argues that this enables one to see why the history of the public sphere and its idea is not connected simultaneously to the past and its future in linear fashion as is assumed in the early Habermasian model of the liberal public sphere.

Key words: public sphere, Jürgen Habermas, critical theory of society, philosophy of history, modernity

LITERATURA

Arendt, H. (1998): The Human Condition. Chicago, Chicago University Press.

Avritzer, L. (2002): Democracy and the Public Space in Latin America. Princeton, Princeton University Press.

Baker, K. M. (1992): Defining the Public Sphere in Eighteenth-Century France. V: Calhoun, C. (ed.): Habermas and the Public Sphere. Cambridge, MIT, 181–211.

Barry, J. (1995): A Historical Postscript. V: Castiglione, D., Sharpe, L. (eds.): Shifting the Boundaries: Transformation of the Languages of Public and Private in the Eighteenth Century. Exeter, Exeter University Press, 220–237.

Bauman, Z. (1999): In Search of Politics. Cambridge, Polity.

Beaud, P., Kaufman, L. (2001): Policing Opinion: Elites, Science, and Popular Opinion. V: Splichal, S. (ed.): Vox Populi-Vox-Dei? Public Opinion and Democracy. Cresskill, Hampton Press, 55–84.

Bohman, J. (1996): Public Deliberation. Cambridge, MIT.

Bradley, J. (2002): Subjects into citizens: societies, civil society and autocracy in tsarist Russia. American Historical Review, 64, 6. Washington, 1094–1123.

Brooke, J. L. (1998): Reason and passion in the public sphere: Habermas and the cultural historians. Journal of Interdisciplinary History, 29, 1. Cambridge, Mass, 43–67.

Calhoun, C. (ed.) (1992): Habermas and the Public Sphere. Cambridge, MIT.

Castiglione, D., Sharpe, L. (eds.) (1995): Shifting the Boundaries: Transformation of the Languages of Public and Private in the Eighteenth Century. Exeter, Exeter University Press.

Dahlgren, P. (1991): Introduction. V: Dahlgren, P., Sparks, C. (eds.): Communication and Citizenship. London, Routledge, 1–25.

Dewey, J. (1999): Javnost in njeni problemi. Ljubljana, FDV.

Eley, G. (1992): Nations, Publics, and Political Cultures: Placing Habermas in the Nineteenth Century. V: Calhoun, C. (ed.): Habermas and the Public Sphere. Cambridge, MIT, 289–339.

- Eriksen, E. O. (2004):** Conceptualizing European Public Spheres. General, Segmented and Strong Publics. Referat na CIDEL konferenci "One EU – Many Publics?" Stirling, VB, februar 2004.
- Fraser, N. (1992):** Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy. V: Calhoun, C. (ed.): *Habermas and the Public Sphere*. Cambridge, MIT, 109–142.
- Galtung, J. (2000):** Alternative models for global democracy. V: Holden, B.: *Global democracy: key debates*, London, Routledge, 143–161.
- Garnham, N. (1992):** Media and the Public Sphere. V: Calhoun, C. (ed.): *Habermas and the Public Sphere*. Cambridge, MIT, 359–376.
- Giddens, A. (1985):** Reason Without Revolution? Habermas' Theorie des kommunikativen Handelns. V: Bernstein, R. (ed.): *Habermas and Modernity*. Cambridge, Polity, 95–121.
- Habermas, J. (1979):** Communication and the evolution of society. Boston, Beacon Press.
- Habermas, J. (1989):** Strukturne spremembe javnosti. Ljubljana, ISH.
- Habermas, J. (1992):** Autonomy and solidarity. London, Verso.
- Habermas, J. (1994):** Predgovor k novi izdaji (1990) 'Strukturnih sprememb javnosti'. *Javnost/the Public*, 1, 1–2. Ljubljana, 23–42.
- Habermas, J. (1996):** Between facts and norms. Oxford, Polity.
- Hohendahl, P. U. (2000):** Öffentlichkeit. Stuttgart, Metzler.
- Jay, M. (1985):** Habermas and modernism. V: Bernstein, R. (ed.): *Habermas and Modernity*. Oxford, Polity, 125–139.
- Kant, I. (1996):** An Answer to the Question: What is Enlightenment? V: Schmidt, J. (ed.): *What is Enlightenment? Eighteenth-Century Answers and Twentieth-Century Questions*. Berkeley, University of California Press, 58–65.
- Keane, J. (1991):** The media and democracy. Oxford, Polity.
- Keane, J. (2003):** Global civil society? Cambridge, Cambridge University Press.
- Kellner, D. (2000):** Habermas, the Public Sphere and Democracy: A Critical Intervention. V: Hahn, L. E. (ed.): *Perspectives on Habermas*. La Salle, Open Court, 259–287.
- Kleinstüber, H. J. (2001):** Habermas and the Public Sphere: From a German to a European Perspective. *Javnost/The Public*, 8, 1. Ljubljana, 95–108.
- Kramer, L. (1992):** Habermas, history and critical theory. V: Calhoun, C. (ed.): *Habermas and the Public Sphere*. Cambridge, MIT, 236–258.
- La Vopa, A. J. (1992):** Conceiving a public: ideas and society in eighteenth-century Europe. *Journal of Modern History*, 64, 1. Chicago, 79–116.
- Mah, H. (2000):** Phantasies of the public sphere: rethinking the Habermas of historians. *Journal of Modern History*, 72, 2. Chicago, 153–182.
- McCarthy, T. (1984):** The critical theory of Jürgen Habermas. Cambridge, MIT.
- McLuskie, E. (2003):** Reading Humboldt through the theory of communicative action. *Javnost/the Public*, 10, 3. Ljubljana, 25–44.
- Passerin d'Entrevez, M., Vogel, A. (eds.) (2000):** Public and Private. Legal, Political and Philosophical Perspectives. London, Routledge.
- Peters, J. D. (1993):** Distrust of representation: Habermas on the public sphere. *Media, Culture, and Society*, 15, 4. London, 541–571.
- Peters, J. D. (2001):** Realism in social representation and the fate of the public. V: Splichal, S. (ed.): *Public opinion and democracy*. Cresskill, Hampton Press, 85–102.
- Pinter, A. (2004):** Public sphere and history: Historians' response to Habermas on the 'worth' of past. *Journal of Communication Inquiry*, 28, 3. London, 157–176.
- Sennett, R. (1979):** The fall of public man. Houndmills, MacMillan.
- Splichal, S. (1997):** Javno mnenje: teoretski razvoj in spori v 20. stoletju. Ljubljana, FDV.
- Splichal, S. (2003):** Principles of publicity and press freedom. Lanham, Rowman and Littlefield.
- Škerlep, A. (1989):** Pojmovanje javnosti v kritični teoriji Jürgena Habermasa. *Spremna beseda*. V: Habermas, J.: *Strukturne spremembe javnosti*. Ljubljana, ISH, 301–319.
- Škerlep, A. (1997):** Komunikacija v družbi, družba v komunikaciji. Ljubljana, FDV.
- Thompson, J. B. (1995):** The Media and Modernity. A Social Theory of the Media. Cambridge, Polity.
- Tönnies, F. (1998):** Kritika javnega mnenja. Ljubljana, FDV.
- Warner, M. (2002):** Public and Counterpublics. *Public Culture*, 14, 1. Durham, 49–90.
- Wolff, L. (2001):** Venice and the Slavs. Stanford, Stanford University Press.
- Young, I. M. (2000):** Inclusion and Democracy. Oxford, Oxford University Press.
- Zaret, D. (1992):** Religion, Science, and Printing in the Public Spheres in Seventeenth-Century England. V: Calhoun, C. (ed.): *Habermas and the Public Sphere*. Cambridge, MIT, 212–235.